

УДК 314.7

І.С. Кизима, канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Чинники зовнішньої трудової міграції населення України

У статті розглянуто еволюцію основних теорій, що пояснюють трудову міграцію населення, запропоновано систему факторів впливу на міжнародну трудову міграцію. Особливу увагу приділено аналізу чинників зовнішньої трудової міграції населення України на основі використання основних положень теорії «притягання-виштовхування».

міграція населення, ринок праці, трудова мобільність, якість життя

Процес переходу України на ринковий шлях розвитку супроводжується не лише великою кількістю політичних та соціально-економічних змін, а й глибокою демографічною кризою, однією з першопричин якої є зовнішня міграція населення. За різними оцінками експертів, поза межами України на сьогоднішній день знаходиться від 2,5 до 5 млн. осіб працездатного віку. Масовий виїзд громадян України за кордон, особливо жінок, супроводжується зниженням показників народжуваності, підвищенням захворюваності внаслідок виснажливої праці на чужині, почастищенням випадків настання передчасної смерті мігрантів. За таких умов виникає потреба у глибинному дослідженні чинників, які спричиняють зовнішню трудову міграцію населення України.

Вивченню різноманітних аспектів трудової міграції присвятили свої наукові праці І. Гнибіденко, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Осауленко, Т. Петрова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, М. Романюк, М. Семікіна, О. Хомра, О. Ярова та ін. Проблема зовнішньої трудової міграції населення України знайшла своє відображення і у працях зарубіжних дослідників, таких як С. Годінгс, М. Левін, Н. Попсон, Ж. Сернік, А. Счепанікова, К. Циммер та ін. Однак, незважаючи на істотний внесок перелічених вчених у вивчення особливостей зовнішньої трудової міграції населення України, зазначена проблема все ще залишається малодослідженою та гостро постає перед українським суспільством.

Метою статті є аналіз чинників зовнішньої трудової міграції населення України на основі використання положень теорії «притягання – виштовхування» (theory of push-pull factors).

Теорія факторів «притягання-виштовхування» була розроблена англійським вченим Ернестом Равенштайном, який одним із перших почав досліджувати міграційні процеси [1, С. 7]. На основі даних перепису населення в Англії та Уельсі він сформулював у 1889 р. «Закони міграції населення». Равенштайн дійшов висновку, що міграцію населення можна пояснити дією чинників «притягання-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (жорстке законодавство, надмірні податки і т.д.) «виштовхують» людей з їх місця проживання, а сприятливі умови, створені на інших територіях, «притягують» їх. Відповідно, всі чинники, які обумовлюють міграцію, він поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягання). Закони міграції, сформульовані Равенштайном, полягали у такому: основна причина міграції населення – кращі економічні умови в іншій місцевості, ніж у тій, де проживає людина; масштаби міграції скорочуються зі збільшенням відстані; міграція частіше відбувається у декілька етапів; міграція населення є двосторонньою; мобільність людей

визначається їх особистісними характеристиками (стать, вік, приналежність до певного соціального класу тощо).

Подальшого розвитку розроблена Равенштайном теорія міграції набула у роботах Е. Лі (1966), який вважав, що найбільший вплив на міграцію населення справляють саме внутрішні фактори або фактори виштовхування. Крім того, Лі встановив, що такі чинники, як відстань, наявність фізичних та політичних бар'єрів можуть не лише стримувати, а навіть запобігати міграції.

Теорія факторів «притягання-виштовхування» була покладена в основу інших, більш пізніх теорій міграції – неокласичної економічної теорії (1962–1969), теорії сегментованого ринку праці (1979) та теорії глобальних систем (1988).

Неокласична економічна теорія причину трудової міграції населення вбачає в географічних відмінностях у пропозиції та попиті на робочу силу. Згідно з даною концепцією, у країнах (регіонах) з надлишковою робочою силою спостерігається низька заробітна плата, тоді як регіони з дефіцитом робочої сили характеризуються високим рівнем зарплати. Розмір заробітної плати виступає як основний фактор виштовхування у регіонах походження мігрантів і основний фактор тяжіння у регіонах прибуття [2, С. 16].

Теорія сегментованого ринку праці міграцію населення пояснює структурними потребами економік розвинених країн. Згідно з нею, розвинені країни є дуалістичними: вони мають первинний ринок із кваліфікованою та високооплачуваною працею та вторинний ринок низькооплачуваної праці. Приплив іммігрантів в країну є необхідним для того, щоб заповнити робочі місця на вторинному ринку праці, які є непривабливими для місцевих жителів.

Теорія глобальних систем стверджує, що міграція є результатом впливу процесу глобалізації на економіку окремих країн. Глобалізація передбачає підвищення трудової мобільності людей та їх здатності мігрувати з одного місця на інше у пошуку кращих умов життя. Цьому сприяє здійснення прямих іноземних інвестицій, формування транснаціональних корпорацій, процес урбанізації тощо.

Аналіз наукових публікацій вітчизняних вчених, присвячених проблемам міграції населення [2; 3; 4; 5], дозволяє всі фактори притягання та виштовхування умовно розподілити на п'ять груп: економічні, соціальні, культурні, політичні та екологічні (табл. 1).

У складі економічних чинників, перш за все, варто відмітити рівень заробітної плати, якість життя, рівень безробіття, стабільність розвитку економіки та тип податкової системи.

Найбільшою мірою обсяги міжнародної трудової міграції населення визначаються відмінностями у розмірах заробітної плати на території окремих країн. Так, середньомісячна заробітна плата на території України у 2006 р. становила 146 євро. Натомість, у тих країнах, в які спрямовувалися основні потоки мігрантів з України, – Росії, Чехії, Польщі, Італії, Німеччині – відповідно 310, 690, 700, 2625 та 3532 євро [6, С. 394; 7, С. 129].

Низькі розміри заробітної плати в Україні ставлять частину населення на межу виживання. Аналіз статистичних даних переконує у тому, що у 2006 р. понад 18% осіб, які працювали на території держави, отримували заробітну плату нижчу за встановлений прожитковий мінімум [8, С. 231–232]. Такі дані свідчать про неприпустиме для будь-якого суспільства явище – поширення бідності серед працюючого населення. У високорозвинених країнах, в які виїжджають громадяни України у пошуках кращої долі, ситуація виглядає зовсім інакше. На їх території розмір мінімальної заробітної плати зазвичай встановлюється на рівні не нижчому, ніж прожитковий мінімум, що забезпечує працюючому населенню високу якість життя.

Таблиця 1 – Фактори впливу на міжнародну міграцію населення

Фактори «виштовхування»	Фактори «притягання»
<i>Економічні</i>	
Низька заробітна плата	Висока заробітна плата
Низька якість життя	Висока якість життя
Високий рівень безробіття	Наявність вільних робочих місць
Економічна нестабільність	Стабільний розвиток економіки
Обтяжлива система оподаткування	Ліберальна система оподаткування
<i>Соціальні</i>	
Низька якість освіти	Висока якість освіти
Погані умови праці	Гарні умови праці
Недоступна система охорони здоров'я	Доступна та високоякісна система охорони здоров'я
Відсутність можливостей для професійної самореалізації	Наявність можливостей для професійної самореалізації
<i>Культурні</i>	
Релігійні переслідування	Свобода віросповідання
Етнічна дискримінація	Відсутність етнічної дискримінації
Расова дискримінація	Відсутність расової дискримінації
<i>Політичні</i>	
Відсутність демократії	Розвинена демократія
Політична нестабільність	Стабільність політичної системи
Корумпованість владних структур	Відсутність корупції
<i>Екологічні</i>	
Забруднене навколишнє середовище	Краща екологічна ситуація
Низька якість питної води та їжі	Чиста питна вода та екологічно безпечна їжа

* Таблицю складено автором на основі [2; 3; 4; 5].

Наступним чинником, який дуже часто змушує людей залишати їх рідні місця заради праці в інших країнах, є високий рівень безробіття. Статистичні дані доводять, що найбільший відтік мігрантів відбувається саме з тих областей України, в яких зареєстровано найвищі рівні безробіття (Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Луганської, Чернівецької та Львівської) [6, С. 359]. На тлі позитивного сальдо міждержавної міграції в Україні сальдо міграції у перелічених областях у 2006 р. набувало від'ємного значення [9, С. 21].

Варто відмітити, що у Російській Федерації та країнах Західної Європи рівень безробіття є не нижчим, а подекуди навіть вищим, ніж в Україні. Зокрема, у Російській Федерації фактичний рівень безробіття в 2006 р. становив біля 7%, Італії – 6,8%, Німеччині – 9,8%, Польщі – 13,8%, Чехії – 7,1% [6, С. 538; 7, С. 260]. Однак, поряд із високим загальним рівнем безробіття перелічені країни відчувають гострий дефіцит працівників робітничих спеціальностей, таких як будівельники, прибиральники, працівники сільського господарства тощо. Такі «непривабливі» для місцевих жителів вакансії досить часто заповнюються за рахунок мігрантів із менш розвинених країн, до складу яких входить і Україна.

Причиною міграції населення в інші країни можуть також виступати надмірні розміри податків та складність їх сплати на батьківщині. Особливо чутливими до даного чинника є підприємці та ті особи, які отримують високі доходи.

За ступенем привабливості податкової системи для платників податків Україна посідає сьогодні передостаннє місце у світі [10, С. 47–49]. Гіршою є податкова система лише у Білорусії. Зокрема, за кількістю податкових платежів, які слід здійснити упродовж року, та часом, який на це витрачається, Україна займає 176 місце серед 178 країн світу, за податковим тягарем – 145. Найпривабливішою країною для платників податків є Мальдіви, які займають перше місце у рейтингу.

Міграцію населення з України посилює і такий чинник, як економічна нестабільність. Невпевненість у завтрашньому дні підштовхує працездатне населення до пошуку більш стабільних джерел доходу за кордоном, що дозволяє будувати плани стосовно свого майбутнього та майбутнього своїх дітей.

До основних соціальних чинників, які спричиняють міграцію населення, можна віднести умови праці, наявність можливостей для професійної самореалізації, якість системи освіти, доступність охорони здоров'я тощо.

Серед перелічених чинників визначальне місце посідають умови праці. Особливо чутливими до них постають особи, які займаються розумовою працею – лікарі, вчителі, науковці тощо. Так, наприклад, відсутність оснащених сучасною технікою лабораторій розглядається вітчизняними вченими як основний чинник, який змушує їх шукати кращої долі у зарубіжних вищих навчальних закладах і науково-дослідних інститутах.

За даними ЮНЕСКО на країни, що розвиваються, на території яких проживає 69,5% населення землі, у 2002 р. припадало лише 22,1% світових витрат на наукові дослідження. Зокрема, Росія, на території якої мешкає 2,3% населення світу, отримала лише 1,8% від світових витрат на наукові дослідження, тоді як США з їх 4,7% населення світу – 35%. У розрахунку на одного дослідника у тому ж році в середньому у світі витрачалось 150,3 тис. дол. США, у самих США – 230 тис. дол., у країнах Західної Європи – 177 тис. дол., тоді як у країнах СНД – 29,1 тис. дол. Певна річ, що за таких розбіжностей у фінансуванні, а отже, й умовах праці, високорозвинені країни постають більш привабливими для висококваліфікованих працівників з пострадянських країн. Останні отримують більше можливостей для професійної самореалізації за кордоном, ніж на батьківщині.

Вагомим чинником, який поживляє міграцію української молоді до більш розвинених країн, виступає бажання отримати високоякісну освіту у закордонних навчальних закладах, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність на ринку праці. У 2007 р. майже 27 000 українців навчалися у зарубіжних вузах [11, С. 139]. Найбільш популярними країнами для навчання серед вітчизняних студентів залишаються США, Німеччина, Франція та Польща.

До складу основних культурних чинників, які впливають на обсяги міграційних потоків до тих чи інших країн, можна віднести етнічну та расову приналежність, а також свободу віросповідання. Так, з розпадом СРСР та проголошенням незалежності України почалося повернення до нашої держави етнічних українців та представників депортованих народів. Натомість, чимало росіян, білорусів, представників інших етносів “нового зарубіжжя” повернулися до країн свого походження. Із зняттям “залізної завіси” різко зросли масштаби еміграції з України за межі колишнього СРСР, спочатку переважно євреїв, німців та греків, а нині – представників практично усіх етносів [2, С. 164].

Окрім економічних, соціальних та культурних факторів, на міграційні наміри населення впливають політичні й екологічні чинники. До перших, зокрема, можна віднести ступінь розвитку демократії у країні, стабільність політичної системи, поширеність корупції тощо; до других – екологічну ситуацію, наявність доступу до чистої питної води та високоякісної їжі.

Політична нестабільність в Україні відіграє особливу роль у складі політичних чинників, оскільки вона не лише викликає зневіру людей до політичної системи та керівників держави, а й породжує економічну нестабільність. Разом із деформованою системою демократії політична нестабільність знижує впевненість людей у майбутньому, активізуючи їх міграційні настрої.

Варто також відмітити високий рівень корумпованості українського суспільства. За підрахунками Heritage Foundation [12, С. 13], рівень корумпованості економіки України на сьогоднішній день становить 72%. Загалом, за індексом економічної свободи, який окрім свободи від корупції включає в себе ще цілу низку інших свобод (свободу ведення бізнесу, свободу торгівлі, фіскальну, монетарну, інвестиційну, фінансову свободу тощо), Україна посідає 133 місце із 157 країн світу, що також слугує вагомим чинником «виштовхування» українських громадян за кордон.

Підсумовуючи викладене вище можна дійти висновку, що в Україні на сьогоднішній день у більшій мірі проявляється дія факторів виштовхування, ніж притягання, що призводить до великомасштабної зовнішньої трудової міграції населення.

Список літератури

1. Brettell C., Hollifield J.F. Migration Theory: Talking Across Disciplines. – New York: Routledge, 2007. – 304 p.
2. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О.В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
3. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
4. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 123 с.
5. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України; За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Видавництво «Консультант», 2007. – 551 с.
7. Europe in figures: Eurostat yearbook 2008. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 566 p.
8. Праця України за 2006 рік / Державний комітет статистики України; Відп. за випуск Григорович Н.В. – К.: 2007. – 352 с.
9. Міграція населення України у 2006 році / Державний комітет статистики України; Відп. за випуск Стельмах Л.М. – К.: 2007. – 105 с.
10. Paying Taxes 2008: The global picture. – Washington D.C.: The World Bank, 2008. – 70 p.
11. Global Education Digest 2007: Comparing Education Statistics across the World. – Montreal: UNESCO Institute for Statistics, 2007. – 207 p.
12. Holmes K.R., Feulner E.I., O'Grady M. Index of Economic Freedom 2008. – Washington D.C.: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, 2008. – 410 p.

В статье рассматривается эволюция основных теорий, которые объясняют трудовую миграцию населения, предлагается система факторов, оказывающих влияние на международную трудовую миграцию. Особое внимание уделяется анализу факторов, вызывающих внешнюю трудовую миграцию населения Украины, на основании использования основных положений теории «притяжения-выталкивания».

This article considers the evolution of migration theories which explain labor migration and proposes the system of factors which influence international labor migration of population. Special emphasis is made on the analysis of factors which cause external labor migration of Ukrainian population taking into account key points of the migration theory of push-pull factors.

Одержано 18.03.09